

Phantasten i Skrikarhyttan

Av de misshandelsmål som behandlas i 1600-talets domböcker har flertalet skett under berusning. Alkoholen fördjupade missämjan och utlöste en vrede som säkert ofta hade kunnat tyglas i nyktert tillstånd. Att man i en uppflammande ilska utdelade en och annan pust (örfil) och kallade varandra för skälm, tik eller hora var en sak. Däremot utmynnade dessa sällan till en ren misshandel.

Då och då träffar man på våldsamma personer som ofta helt utan anledning överfaller familj och grannar med både anklagelser och fysiskt våld. En av dessa var Jakob Andersson i Skrikarhyttan. Han var inte bara en våldsman utan hade i dag troligen klassats som psykopat och suttit inspärrad utan kontakt med omvärlden.

Skrikarhyttan var en av de större hyttbyarna i Nora bergslag. En hytta fanns här redan under medeltiden och i början av 1600-talet byggdes i samband med uppsvinget för järnindustrin, ytterligare en hytta i byn.

År 1642 fanns 17 hushåll i byn med 69 mantalsskrivna personer. Eftersom barn under 16 och gamla över 60 inte var medräknade kan man förmoda att över 100 personer bodde i Skrikarhyttan vid detta tillfälle. En av dessa var Jakob Andersson. Troligen var han son till Anders Svensson från Skrikarhyttan och född någon gång under de första åren på 1600-talet. Han blev gift med Kerstin Larsdotter även hon född i Skrikarhyttan och möjligen dotter till Lars Jönsson vars änka fortfarande levde 1642. Tre barn är kända, Lars, Hans och Bengt alla förmodligen födda under 1630-talet. Familjen var bosatt på den gårdsdel som Kerstin ärvt efter sin far, där Jakobs familj hade tvådelarna och svågern Sven Larsson "tredingen". Jakob var bergsman och som sådan delägare i hyttan och involverad i järnhanteringen. I domboken från 1646 omnämns ett bokhus och ett kolhus uppbudna¹ av Jakob Andersson. I bokhuset krossades malmen och i kolhuset förvarades den kol som åtgick till järnframställningen i hyttan.

Jakob dyker upp i domböckerna första gången 1636. Lakoniskt meddelas att han slagit sin granne Erik Pedersson "tu blånader och ett köttår". För detta får ha böta 12 daler kopparmynt. Två år senare står han åter inför skranket i ett misshandelsmål. Han har nu slagit Erik Torbjörnsson, möjligen son till Torbjörn Fransson (Ekestubbe), två yxhammarslag och förlikas med honom med 1 skeppund järn. Så här långt hade Jakob inte åstadkommit mer skada än vad som möjligen förväntades av en "bra karl". Det skulle dock snart ändras.

Året är 1650 och Jakob har fått något i huvudet. Han inställer sig vid rätten och berättar att grannen Erland Andersson har spritt ut ett rykte om sin hustru att hon låter andra "ligga när sig". Erland nekar och blir frikänd. Jakob å sin sida har slagit yxan i huvudet på sonen Peder Erlandsson och får plikta för detta. Året därpå skyller han Lars Larsson, även han en granne, för att ha begått hor med sin hustru och därefter påbörjas en rättslig process som av allt att döma aldrig fick en ände.

Åtta år tidigare 1643 hade sonen Bengt hittats död på en kolmila och Jakob misstänktes att ha bragt honom om livet. Sonen Hans berättade att han och Bengt hade varit i skogen för att vakta kolmilan. De hade gjort en liten eld och stekte korv på denna. Efter maten hade Hans lagt sig att sova men Bengt satt uppe och vaktade. Nu kom Jakob till milan och blev ursinnig för att de hade gjort upp eld. Han slog dem så att de fick fly ut ur kolboden. Därefter befallde han att Hans skulle följa med hem och Bengt vakta milan. När de kom hem till hyttan hade de satt sig för att äta men redan efter två, tre bitar reste sig Jakob, tog sin tröja och yxa och gick till skogs. Strax därpå gick Hans och en legopiga efter och när de kom till milan hittade de Jakobs tröja inne i kolboden. Sedan gick de till den andra milan och där fann de Bengt liggandes död på milan. När de lyfte ner Bengt kom Jakob gåendes och frågade om de mött Bengt. Pigan sade då att han ligger här död varpå Jakob svarade "*Fanen ligger han så*" och därmed gick han hem. Man hittar blåmärken på Bengts kropp och Jakob blir misstänkt för att ha slagit ihjäl sonen. Han nekar ihärdigt trots ideliga uppmaningar om att bekänna sitt brott.

Efter detta blev Jakob som förbytt och hade "*gått som en phantast haft en skarp och faslig uppsyn, varit tyrann emot sin hustru och barn*". Förutom att misshandla grannar och familj beskyller han sin hustru för hor, blodskam, tidelag och försök till förgiftning. Allt utan att kunna lämna det minsta bevis. Jakob erkänner inga brott men vid ett samtal med prästen har han för denne berättat att han plockat 9

¹ Ett uppbud var ett tillkännagivande vid tinget att ett köp skulle ske. Detta för att eventuell börsrätt skulle kunna beaktas.

slags trä, kokat dem i vatten och strukit med vattnet över ögonen så att han skulle se mera och skarpare än andra människor. Man vittnar också att han har berättat att han i skogen mött en hop med fjädrar och vita hattar och fyra stycken som hans hustru sänt för att slå ihjäl honom.

I början av augusti 1651 ställs Jakob inför Svea hovrätt. Han har av häradsrätten dömts till döden men i vanlig ordning överlämnade man det slutgiltiga beslutet till den högre instansen. Han blir satt i fängelse. Det är troligt att detta sker vid hovrättens lokaler i Stockholm. Han uppmanas åter att bekänna sina brott men nekar ihärdigt. Att verkställa dödsdomen utan en bekännelse var ogörligt. Jakob fördes ut till rättareplatsen där han ”*flitigen förmanas bekänna sanningen*”. När han nekade fördes han tillbaka till fängelset igen. På julafton samma år görs en resolution vari man berättar att Jakob fortfarande nekar till anklagelserna och att han skall ”*om dagen slås i järn och hållas till arbete antingen uti kronans smedja eller annorstädes där han behöves. Om natten föres uti sitt fängelse igen till dess att det kan prövas honom vara kommen till sitt rätta sinne och förstånd*”.

Hur länge denna fängelsevistelse varar eller var den sker framgår inte någonstans. År 1656 tycks han dock vara tillbaka i Skrikarhyttan igen. Några av Jacob Anderssons creditorer, det vill säga fordringsägare besvärade sig över att de inte fick någon betalning. Rätten påpekar att han i sin svaghet inte rätt hanterat sina göromål och fattar därför det mycket ovanliga beslutet att omyndigförklara Jakob. Kerstin som anses som en ”flitig kvinna” får av rätten fullmakt att disponera och handla med gårdsbruket. Beslutet i sig misskrediterade naturligtvis Jakob och hustrun och barnen tillhölls därför att inte förskjuta eller tala illa om fadern samt att akta honom.

Att Jakob var omyndigförklarad var naturligtvis inte något som gjorde honom ofarlig. Vid Nora bergslags häradsrätt står Jakob åter 1660 anklagad för sina våldsbrott. Jakob själv sitter i kronans häkte i Nora stad och sonen Lars samt modern vittnar vid tinget; Lars har blivit slagen med en yxhammare i huvudet så att skallbenet är sönderslaget på ett ställe och dessutom har han två mindre hål i huvudet dessutom är han blåslagen över hela kroppen. Barberaren Attik Attiksson hade synat skadorna och ansåg dem som livsfarliga. När Lars låg på sjuksängen efter att ha blivit slagen hade Jakob kommit till honom och sagt ”*nu jag ser du dör, ja dö, dö*” därefter hade han genast gått till kronans befallningsman och bett honom sätta sig i fängelse. Modern berättar också gråtande om hur hon genom åren blivit slagen så att hon nu ”*till armar och ben är bliven krumpen*” och ber rätten ville åtskilja henne och maken, ”*eljest vore ock hon osäker om sitt liv*”. Hon berättar också att när hon besöker honom i fängelset med mat och kläder vill han varken äta eller ta på sig något utan går hellre omkring naken och svälter. Häradsrätten hänvisar åter saken till hovrätten för beslut. En resolution härifrån lyder att Jakob Andersson ska förvisas ur riket på livstid och straffas till livet om han återvänder. Detta beslut meddelas i februari 1661. I december samma år är Jakob fortfarande kvar i landet och genom landshövdingen har ett brev sänts till Svea hovrätt där hustrun och hela allmogen ber för honom och betygar att han är mycket huvudsvag. Trots hans ilgärningar ber man alltså hovrätten att mildra straffet. Man gör nu en ny resolution att landshövdingen ska göra en förordning att Jakob blir intagen på ett hospital eller blir satt till förvar i en särskild stuga som underhålls av bergslaget.

Den sista anteckningen om Jakob Andersson är från 1667. Anders Larsson, skräddare klagar då att han vid ett besök i Jakobs hus hade blivit överfallen av densamme som med en yxa hade slagit sönder höften på honom och flera slag både över rygg och armar. Det hela hade tillgått på så sätt att när Anders kom in i stugan hade Jakob legat på sängen och talat för sig själv. När Anders frågade honom om han ”*talte latin*” hade Jakob stigit upp och överfallit honom. Det framgår inte om huset var det hospitalsbygge som hovrätten hade bestämt men troligen hade han sitt tillhåll på gården i Skrikarhyttan eftersom bostaden benämns som ”*sitt eget hus*”.

Sonen Lars dör av allt att döma 1674. Han var gift redan 1660 då dottern Ingeborg föds. Däremot framgår det inte när Jakob och hans hustru Kerstin avlider. Man får inte heller veta om den av henne önskade skilsmässan trädde i kraft. Det är också höljt i dunkel varför Jakobs liv kom att präglas av så mycket ondska. Möjligen var han i begynnelsen bara en hetlevrad person som efter sonens död drabbades av en psykos. Slutligen - hur kunde hans grannar och hans familj acceptera att under mer än femton år tyranniserades och med all säkerhet leva under ständig oro och hot mot deras liv.

Källor:

Nora härads domböcker
Svea hovrätts resolutioner
Mantalslängder
Lag och rätt i Noraskoga, Bertil Waldén